

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

«Հրազդանի Խ.Աբովյանի անվ. թիվ 1 ավագ դպրոց» ՊՈԱԿ

**ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ՈՒՍՈՒՑԻԶՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ
ԴԱՍԸՆԹԱՑ 2022**

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Թեմա՝ Սովորողների ինֆորմացիոնային ու ստեղծագործական ակտիվությանն ուղղված մեթոդների արդյունավետ ընտրությունը

Կատարող՝ Ժենիկ Խաչատրյան

Առարկա՝ Աշխարհագրություն

Ուսումնական հաստատություն՝ Զրառատի միջնակարգ դպրոց

ՀՐԱԶԴԱՆ 2022

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

• Ներածություն	3
• Սովորողների ստեղծագործական գործունեությունը դասերին	6
• Ինչպիսին պետք է լինի ժամանակակից դասը	11
• Դաս 1	18
• Դաս 2	20
• Եզրակացություն	24
• Օգտագործած գրականություն	25

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

«Յուրաքանչյուր երեխայի հոգուն անտեսանելի
թելեր կան: Եթե հմուտ ձեռքով դիպչես
նրանց, նրանք գեղեցիկ կհնչեն: Միշտ ստեղծագործ
լինել, նշանակում է լինել անհնարադ...»
Մարկ Տվեչ

Ինչպես ամբողջ աշխարհում, այնպես էլ մեր երկրում մեր կրթական համակարգում արագ կերպով իրականացվում են բարեփոխումներ: Ժամանակակից աշխարհում դպրոցում դասապրոցեսի ընթացքում միայն առարկայական գիտելիքները բավարար չեն հասարակության մեջ ինֆորմարյուն նախաձեռնող անհատ ձևավորելու համար: Անձն անհատ է իր արժեքներով, գաղափարներով, հայացքներով և ձգտումներով: Այս ամենը պայմանավորում է անձի խառնվածքը, վարքը և սահմանում նրա տեղը հասարակության մեջ: Անձի ձևավորման գործում որոշիչ դեր ունի նրա անմիջական սոցիալական միջավայր՝ ընտանիքը, դպրոցը, ուսումնական հաստատությունը, հասարակությունը: Երեխայի բարոյական և մտավոր արժեքների ձևավորման գործընթացում իր առանձնահատուկ դերը և նշանակությունն ունի հատկապես դպրոցը: Ժամանակակից աշխարհում ակտիվորեն տարածվում են գիտատեխնիկական առաջընթացը և տեխնոլոգիաների սրընթաց զարգացումը:

Կրթական համակարգի արդի բարեփոխումներից էլինելով՝ կարևորվում են կրթական չափարժեքներով սահմանված վերջնարդյունքները, ըստ որի ուսուցիչը ամեն կերպ պիտի խթանի սովորողի ինֆորմարյուն մտածելու, ստեղծագործելու, կռադատելու ունակությունները:

Կրթական համակարգի բարելավման արդյունավետության բարձրացման համար շահագրգիռ կողմերը մշակել են նոր սկզբունքներ և մարտահրավերներ, որոնցից հաջողվածները լայն տարածում և կիրառություն են գտել և վերածվել մեթոդների:

Ուսուցչի ստեղծագործական մոտեցումը դասաժամի ընթացքում դասապրոցեսը աշակերտի համար դարձնում է ավելի հեշտ և արագ, քան միայն բանավոր ներկայացման միջոցով: Աշակերտը պետք է մոտիվացիա ունենա դպրոց հաճախելու, գիտելիք ստանալու և նոր կարողություններ ձեռք բերելու համար: Ուսուցիչը պետք է օգնի սովորողին ինֆորմացիայի և անհատականության կայացման գործում: Այսօրվա աշակերտական սեղանին նստած երեխան ապագա ֆալաֆացին է: Իսկ մենք ուզում ենք տեսնել մտածող, նախաձեռնող, պատասխանատու, կրթված ֆալաֆացի մեր հասարակության մեջ:

Մեր օրերի կրթության ռազմավարություններից է հնարավորություն տալ սովորողին ցույց տալ իր տաղանդն ու ստեղծագործելու ներուժը, նախապատրաստել երիտասարդ սերնդին ապագային:

Նոր ինտերակտիվ մեթոդների ներդրումը հնարավորություն կտա սովորողին դառնալ դասի ընթացքի կենտրոնական սուբյեկտը, նա կդադարի լսողի իր դերում լինել, կսովորի , կսովորեցնի, կհետազոտի՝ ամրապնդելով մի շարք կենսական

նճանակաւորյաւն հմտութեանն եւ կարողութեանն եւ: Ստեղծագործութեանն այն ուղին է, որը կարող է արդարեւ կերպով իրականացնել այս նպատակը: Ժամանակակից հասարակութեանը ստեղծագործ անհատները կարիք ունի, քանի որ նրանք ունեն հարմարվողականութեան եւ սոցիալականացման ավելի բարձր մակարդակ:

«Ստեղծագործութեան» բառը ծագել է «ստեղծել» բառից եւ հայտնի իմաստով նշանակում է փնտրել, հորինել եւ ստեղծել մի բան, որը չի հանդիպել անցյալի փորձի մեջ:

Այսօր շատ ուսուցիչներ արդէն գիտակցում են, որ կրթութեան իրական նպատակը ոչ միայն որոշակի գիտելիքների եւ հմտութեանների ձեռքբերումն է, այլ երևակայութեանը, դիտողականութեանը: Երեխաները, ինչպէս մեծահասակները, հավատում են, որ յուրաքանչյուր երեխա ծնվում է ստեղծագործական ունակութեամբ եւ երբ նրան չխանգարեն, ապա վաղ թե ուշ նրանք անպայման կդասուրան: Բայց, ինչպէս ցույց է տալիս պրակտիկան, չմիջամտելը բավարար չէ, ոչ բոլոր երեխաները կարող են հանապառի բացել դեպի ստեղծագործութեան: Հենց դպրոցական տարիներին է գալիս երեխաների ստեղծագործական կարողութեանների կրիտիկական պահը: Հետևաբար, հենց դպրոցական շրջանում է, որ ուսուցիչն օգնութեամբ ավելի քան երբևէ անհրաժեշտ է այս հգնաժամը հարթահարելու, ինքնախրատման հնարավորութեան ձեռք բերելու եւ ոչ թէ կորցնելու համար: Բայց նույնիսկ ավելի լավ է, որ նա ոչ միայն նկատի այդ գեղեցկութեանը, այլ ստեղծի այն: Ստացված արդարեւ էսթետիկորեն զգացմունքային եւ գրավիչ է երեխայի համար, քանի որ նա ինքն է պատրաստել այս կամ այն գեղեցիկ փոքրիկ բանը: Այն բանից հետո, երբ երեխան կսկսի գեղեցկութեան ստեղծել իր սեփական ձեռքերով, նա անուշտ կսկսի սիրով եւ հոգատարությամբ վերաբերել աշխարհին: Եվ սերն ու ներդաշնակութեանը կմտնեն նրա կյանք:

Իմ աշխատանքում ես մեծ ուշադրութեամբ եմ դարձնում ստեղծագործական կարողութեանների զարգացմանը, քանի որ այն ունի ստեղծագործ, բազմակողմանի անհատականութեան զարգացման մեծ հնարավորութեաններ: Այս հնարավորութեանները կարող են հաջողությամբ կիրառվել կրթութեան եւ վերապատրաստման ավանդական եւ ոչ ավանդական մեթոդների, ինչպէս նաև սեփական մանկավարժական ստեղծագործութեան հիման վրա: Երեխայի ստեղծագործական անհատականութեան ձևավորման, նրա գործունեութեան զարգացման համար եւ օգտագործում ենք համագործակցութեան գաղափարը: Սա երեխայի կողմից աշխատանքի մեթոդի եւ ժամանակի ազատ ընտրութեան գաղափարն է, կալեկտիվ ստեղծագործական կրթութեան գաղափարը: Սովորողների հետ հարաբերութեանները կենտրոնացած են նրանով, որ ստեղծագործական կարողութեանների զարգացումը բարդ եւ կարևոր ձեռնարկ է, որի հաջողի իրականացմանը օգնում է դպրոցի եւ ընտանիքի սերտ համագործակցութեանը: Իսկ ուսուցիչն ինքն պետք է հանդուրժող լինի, երեխաների ստեղծագործական դրսևորումների նկատմամբ: Մենք պետք է կարողանանք նրան հնարավորութեան տանք նորից դրսևորվելու:

Սովորեցնել աշակերտին ինքնուրույն նկարագրել դիտարկվող առարկաները եւ երևույթները նշանակում է աշակերտին փրկել բոլոր սահմանումները անգիր անելու, ինչպէս նաև մանրամասն տեքստեր անգիր անելու անհրաժեշտութեանից: Երբ սովորեցնենք աշակերտին ինքնուրույն դիտարկել երևույթները, հաճախել դրանց նմանութեան եւ տարբերութեան էական

հատկանիւշները, ձևակերպել սահմանումներ և դրա հիման վրա պատմություններ կառուցել, ապա նրանք կսովորեն տիրապետել նկարագրական նյութին դրա կանխատեսման հիման վրա: Մնում է, որ իրենց պրոգնոստիկ նկարագրության արդյունքները համեմատեն դասգրքերում ներկայացված տվյալների հետ, իսկ սխալների դեպքում կատարեն համապատասխան ուղղումներ և ճշգրտումներ:

«Աշակերտը ոչ թե սափոր է, որ պետք է լցնել գիտելիքներով,

այլ ջահ է, որը պետք է վառել»

Մ. Յ. Քվինթիլիանոս

Ուսուցչի մասնագիտությունն իր էությունը ստեղծագործական է: Ժամանակակից պայմաններում կրթության փոփոխությունները տանում են ինֆորմացիոն և ինֆրագրագաման: Ռազմավարական այս դիրքը ստիպում է ուսուցչին այլ կերպ սահմանել կրթական գործունեության առաջնահերթությունները՝ առաջին հերթին դնելով սովորողների անհատական զարգացումը:

Թող այսօր յուրաքանչյուր ուսուցչի կարգախոսը լինեն Էմիլ Զոլայի խոսքերը. «Կյանքի միակ երջանակությունը մշտական առաջ գնալն է»:

Հայտնի է, որ աշակերտների ստեղծագործական, նախաձեռնող գործունեությունը կարող են զարգացնել ստեղծագործորեն աշխատող ուսուցիչները: Մենք ինքներս էլ կարող ենք բերել շատ օրինակներ, երբ խելացի և դպրոցը գերազանց գնահատականներով ավարտած աշակերտը չի կարողանում կայանալ իր մասնագիտության մեջ և որպես անհատ՝ հասարակության մեջ: Այսպիսի դեպքերում կրթական գործընթացը կարելի է համարել ձախողված: Կրթությունը գիտելիք, կարողություն, հմտություն, ստեղծագործական ունակություն, նախաձեռնողականություն, պատասխանատվություն օղակներից բաղկացած շղթա է և եթե այդ օղակներից մեկը բացակայում է, շղթան դադարում է գոյություն ունենալ:

Ստեղծագործական համագործակցությունը մենք հասկանում ենք որպես ուսուցիչների և աշակերտների փոխգործակցության գործընթաց ընդհանուր նպատակին հասնելու համար: Համագործակցելով միմյանց հետ՝ նրանք հասնում են զարգացման որակապես նոր մակարդակի:

Ստեղծագործական հանաչադական, ինֆորմայնության, նախաձեռնության թեման շատ արդիական է: Ուսուցչի խնդիրն է երեխային սովորեցնել ինֆորմայն առանձնացնել ուսումնական առաջադրանքը, տեսնել այն առանձին, տարբեր առաջադրանքների հետևում: Ուսուցչի առջև ծառայած կարևոր և անհրաժեշտ խնդիր է ակտիվության զարգացումը, հետաքրքրասիրությունը, նախաձեռնողականությունը, ստեղծագործական վերաբերմունքը աշխատանքի նկատմամբ, ինֆորմայնությունը:

Ուսուցչի հարցերը կարևոր դեր են խաղում ֆունդատական և ստեղծագործական մտքի զարգացման համար: Խորհուրդ է տրվում օգտագործել մակարդակի հարցերի համակարգը, որը հիմնել է ամերիկացի հոգեբան Բենջամին Բլումը, այսինքն՝ հաստ (բարդ) հարցեր, որոնք պահանջում են մանրամասն պատասխան՝

- «Տվե՛ք 3 բացատրություն»՝ «ինչն^օւ»

- «Ինչն՞ է կարծում...»
- «Ո՞րն է տարբերությունը...»
- «Բացատրիր՝ ինչն՞ է...»
- «Արդյո՞ք դա ճիշտ է»
- «Համաձայն ես...»
- «Կլինի՞...»:

Քրեագետական մտածողության ձևավորման և զարգացման համար կարևոր մոդել է Բենջամին Բլումի կողմից մշակված տախտնոմիան: Բլումի տախտնոմիան կոգնիտիվ/մտավոր ունակությունների և կրթական ձեռքբերումների հիերարխիկ դասակարգումն է: Իր 40 տարվա ակտիվ մանկավարժական գործունեության ընթացքում Բլումը եկել էր հետևյալ եզրահանգման. «Այն, ինչ կարող է սովորել ինչ-որ մեկը, կարող են սովորել բոլորը: Ամեն ինչ կախված է նախորդ և ներկա ուսուցման պայմաններից և միջավայրից»: Ըստ նրա՝ յուրաքանչյուր ուսուցման միջավայրում շատ կարևոր է սկսել ամենացածր մակարդակից և աշխատել բուրգի մակարդակների աստիճանաբար ապահովման ուղղությամբ:

Բլումի տախտնոմիայի օգնությամբ հնարավոր է երևան հանել այն, ինչ աշակերտները չգիտեն և այն, ինչ հարկավոր է՝ սովորեն բարձր մտավոր ունակությունների ձեռքբերման համար:

Բլումի տարանոմիա

Գիտելիքի ձեռքբերման մակարդակում սովորողը կարող է հիշել, տարբերակել, մտաբերել կամ գտնել ուսուցման ընթացքում ներկայացված յուրաքանչյուր տեղեկատվությունը: Այն կարող է դրսևորվել փաստերի, կանոնների, դիագրամաների, ձայնի և այլնի միջոցով: Ընկալման մակարդակում սովորողը կարող է ցույց տալ, որ հասկացել է տեղեկությունը՝ վերափոխելով այն տարբեր ձևերի կամ ֆանաչել դրա վերափոխված տարբերակը: Այն կարող է իրականացվել սովորողի կողմից բառերով բացատրության, անվավման, օրինակ բերելու և այլ ձևերով: Տախտնումիայի կիրառման մակարդակում սովորողը կարող տեղեկատվությունը կիրառել՝ այն օգտագործելով կոնկրետ գործողության մեջ: Այդ գործողությունները կարող են լինել հաշվելը, գրելը, կարդալը, սարքավորումներ օգտագործելը և այլն: Չորրորդ մակարդակում, որը ենթադրում է վերլուծություն, սովորողը կարող ֆանաչել տեղեկատվության հիմնական կազմվածքն ու կառուցվածքը, տրոսել բաղկացուցիչ մասերի և որոշել դրանց միջև առկա կապերը: Սովորողը կարող տարբերել փաստերը ենթադրություններից: Բլումի տախտնումիայի հինգերորդ մակարդակը վերաբերում է գնահատմանը, այս մակարդակում սովորողը կարող է որոշակի չափորոշիչներ կիրառել՝ օբյեկտի վերաբերյալ եզրահանգումներ անելու համար: Եվ վերջապես վերջին՝ ստեղծման մակարդակում սովորողը կարող է տեղեկատվություն ստանալ տարբեր աղբյուրներից՝ իր անհատական նյութը, տեսակետը, դիրքորոշումը ձևավորելու նպատակով:

Վերաճեալ բուսր վեց մակարդակներում էլ սովորողներին անհրաժեշտ են համապատասխան հմտություններ, սակայն ֆինադատական մտածողության ձևավորման և զարգացման տեսանկյունից պետք է առավելապես շեշտել վերլուծության, ստեղծման և գնահատման մակարդակները: Բլումի տասնոմյակի մակարդակները դասավորված են անման կարգով, այսինքն՝ նախորդ մակարդակը հաջորդի հիմքն է, սակայն ֆինադատական մտածողության համար անհրաժեշտ են այն հմտությունները, որոնք ձևավորվում են վերջին երեք մակարդակներում:

Յուրաքանչյուր դաս իրենից ներկայացնում է առաջադրանքների որոշակի համակարգ, որը աշակերտին տանում է որոշակի հսկացությունների, հմտությունների և կարողությունների յուրացմանը: Այն իրականացվում է տարբեր մեթոդական հնարներով՝ խաղերի, հանելուկների, բանաստեղծությունների միջոցով, սոնային հանձնարարություններով:

Ընդ որում սոնային հանձնարարությունների վերաբերյալ կա երկակի կարծիք: Բազմաթիվ ուսուցիչներ և ծնողներ այն կարծիքին են, որ սոնային աշխատանքներ ընդհանրապես պետք չէ հանձնարարել: Նրանց կարծիքով սոնային առաջադրանքները տրվում են , որովհետև ուսուցիչը դասի ընթացքում չի կարողացել իր պարտականությունները կատարել և դա փոխլրացնում է՝ մեծ ծավալով սոնային աշխատանքներ հանձնարարելով: Իսկ մի խումբ ուսուցիչների կարծիքով եթե սոնային աշխատանք ֆիչ է հանձնարարվում, ապա մեխանիկորեն նվազում է իր առարկայի դերն ու նշանակությունը:

Մեր մանկավարժական փորձն ու հստակ ուսումնասիրությունները հանգեցրել են այն համոզման, որ անհրաժեշտ է կարևորել սոնային աշխատանքների բազմազանությունն ու հնարավորությունները, գնահատել դրանց դերն ու նշանակությունը դպրոցականի դաստիարակության և ուսումնառության գործում և առավելապես հանձնարարել այն, ինչ գետեղված չէ դասագրքում:

Տնային աշխատանքը աշակերտի ծավալած ուսումնական գործունեությունն է , որը նա կատարում է ինքնուրույն: Այսինքն՝ սոնային աշխատանքի կարևոր խնդիրներից մեկն աշակերտի ինքնուրույնության ձևավորումն է, որը մեծապես նպաստում է նրա ուսումնականաչափական գործունեություն ծավալելու կարողության զարգացմանը:

Տնային աշխատանքը կատարելիս սովորողը փորձում է ինքնաստուգման տարբեր ձևեր և ընտրում դրանցից իր համար լավագույնը, բացահայտում է իր հիշողության մակարդակը, ակնկալվող արդյունքներին հասնելու համար դրսևորում է ստեղծագործական մոտեցումներ: Այս դեպքում միայն սոնային հանձնարարությունների կատարման գործընթացը կդառա ուսումնառության և ինքնակրթության խթանիչ: Ինքնակրթության պատրաստ լինելն անհրաժեշտ որակ է սովորողի համար և այն անհրաժեշտ որակ է սովորողի համար, և կարևոր է այն ձևավորել դեռևս կրտսեր տարիքից:

Կարող ենք եզրակացություններ անել երեխաների ստեղծագործական և հանաչողական գործունեության զարգացման կարևորության մասին.

1. Դասին դրական մոտիվացիայի ստեղծում,
2. Տեղեկատվության իմաստային վերլուծության ակտիվ և ինտենսիվ աշխատանքի ապահովում,
3. Ուշադրության օպտիմալ կազմակերպում,
4. Զինվել հիշելու ուսցիտնալ եղանակներով,

5. ԱՇխատանքի տեմպի բարձրացում:

ԻՆՉՊԻՍԻ՞Ն ՊԵՏՔ Է ԼԻՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԴԱՍԸ

Ինչպես աշխարհի բազմաթիվ երկրներում, այպես էլ մեր հանրապետությունում կրթության որակին ներկայացվող պահանջներն արտահայտվում են պետական չափորոշիչների միջոցով, որոնք հիմք են դառնում ծրագրերի, ուսումնական նյութերի ստեղծման և ուսուցման գործընթացի պլանավորման արդյունավետ իրականացման համար: Ուսուցիչը պետք է պլանավորի ոչ միայն բովանդակության մատուցումը, այլև աշակերտների գործունեություններն ու գնահատումը:

Պայմանականորեն դասավանդման մեթոդները կարելի է բաժանել 2 խմբի՝ ավանդական և ժամանակակից: Ավանդական ենք անվանում գնահական, բացատրական մեթոդներ, որոնց հիմքում ընկած է գիտելիքի պարզ փոխանցումը սովորողին: Ժամանակակից մեթոդական համակարգը ոչ թե նախատեսում է ուսուցչի կողմից պատրաստի գիտելիքի մատուցում, մտապահում և վերարտադրում, այլև ուսուցման ակտիվ ճանաչողական ու պրակտիկ գործունեության ընթացքում գիտելիքի, հմտության, կարողության ձեռքբերում: Նմանօրինակ մեթոդների կիրառումը սովորողի առաջ բացում է ստեղծագործ մոտեցումներ ցուցաբերելու լայն հնարավորություններ: Այսպեսզի դասի փուլերը հստակ տարանջատվում են, լրացնում միմյանց, ինչն իր հերթին նպաստում է, որ դասարանը չկորցնի ակտիվությունը:

Ժամանակակից դասն ունի սովորողներին դասապրոցեսին ընդգրկելու նպատակ, ստեղծելու մի միջավայր, որտեղ սովորողը չի կաշկանդվի և կկարողանա արտահայտել իր մտքերը, կցուցաբերի ստեղծագործական մոտեցում:

Դասավանդման ժամանակակից և ավանդական մեթոդների նպատակը նյութի հաղորդումը, ամրապնդումն է: Սակայն կան մի շարք տարբերակիչ հատկանիշներ՝

- Առաջին տարբերությունը դասի նպատակի շարժառիթի որոշումն է: Դասի նպատակի և շարժառիթի որոշման պայմաններում պետք է առանձնացնել ոչ միայն գիտելիքի յուրացման խնդիրը, այլև ստեղծագործական գործունեության, ինքնուրույնության ձևավորման խնդիրը:

- Հաջորդ տարբերությունը ուսուցչի դերի փոփոխությունն է դասի ընթացքում: Ուսուցիչը հանդես է գալիս որպես ուսումնական գործընթացի կազմակերպիչ, իսկ սովորողը՝ մտածող, ինքնագործացող սուբյեկտ: Տվյալ դեպքում կարևոր է սովորողի ինքնուրույն ուսումնական գործունեությունը, ինքնուրույն խնդիրների լուծումը:

- Ժամանակակից դասին պետք է ուսուցչի և սովորողի միջև գերակայի համագործակցային մթնոլորտը: Ուսուցիչը կարող է առաջարկել աշակերտին աշխատել գույգերով կամ փափր խմբերով, հետագայում իրականացնել ստուգում:

Ժամանակակից դասին պետք է

- երեխաներին ավելի շատ անկախություն տալը,
- ստեղծել ազատ, հանգիստ ուսուցման միջավայր:

Սովորողների ստեղծագործական հաջողության մեջ մեծ դեր ունի մանկավարժական աջակցությունը: Ուսուցիչը պետք է վստահության զգացում առաջացնի յուրաքանչյուր աշակերտի մեջ: Դասընթացը պիտի համապատասխանի կրթական ծրագրին, տարիքային առանձնահատկություններին, աշակերտի վարքային, հոգեբանական դիմանկարին, հասակակիցներին հետ փոխազդեցությանը:

Ժամանակակից դասին պետք է լինի ուսուցչի և սովորողի համագործակցություն:

Համագործակցային ուսուցումը կիրառելի է բոլոր դասարաններում, բոլոր տնտեսական դասընթացներում, բոլոր տնտեսական, տարիքային, ազգային միջավայրում:

Համագործակցային ուսուցումն ունի հիմնարար առավելություններ.

- ❖ այն մղում է աշակերտներին ավելի լավ սովորելու: Բոլոր աշակերտների համար ստեղծվում է բարենպաստ միջավայր, որտեղ նրանք կարողանում են արտահայտել իրենց ուժեղ կողմերը: Որոշ մասնագետներ մտահոգություն են հայտնում, որ համագործակցային ուսուցման պարագայում դասարաններում ընդունակ աշակերտները պարտավորված են մտապես սովորեցնելու մյուսներին, ինչի պատճառով նրանց առաջընթացը դանդաղում է: Սակայն այս կարծիքն ընդունելի չէ, քանի որ մարդը ամենաշատը սովորում է սովորեցնելիս:
- ❖ Այն խրախուսում է ուսուցիչների համագործակցությունը: Հայաստանում ավանդական ուսուցիչները սովոր են միայնակ աշխատել, ինչն արդյունավետ չէ: Չեն կիրառում միջառարկայական կապեր, դասերի համատեղ պլանավորում: Համագործակցային ուսուցումն արդյունավետ է, երբ առկա է աշակերտ-աշակերտ, ուսուցիչ-ուսուցիչ համագործակցությունը:

Այս հարաբերություններում առանցքային նշանակության հարց է ուսուցչի կողմից սովորողի ցանկացած նորարարական փայլերի խրախուսումը, վերջինիս ինքնուրույն գործելու պահանջմունքի բավարարումը, ֆանգի մոտիվացիան կրթական համակարգում ևս կարևոր բաղադրիչ է:

Սովորողի ինքնուրույնության և նախաձեռնող վարքագծի դրսևորումները դարձնում կարելի է դիտարկել մի ֆանի տեսանկյունից: Եթե վերցնենք ուսուցչի ուղղակի ներգործությունը սովորողի ինքնուրույնության և նախաձեռնության բարձրացման վրա, ապա այն մեծապես կախված է ուսուցչի մանկավարժական և անձնային որակներից:

ՈՒսուցիչը պետք է ունենա մասնագիտական և անձնային մի շարք որակներ.

հանդուրժողականություն, ժամանակակից մեթոդների օգտագործում, հոգեբանական և դաստիարակող միջավայր ստեղծելու կարողություն,

սերը երեխայի նկատմամբ, համբերություն, օբյեկտիվություն, հանդուրժողականություն,

դպրոցի, դասարանի բոլոր իրադարձություններին և փոփոխություններին մասնակից

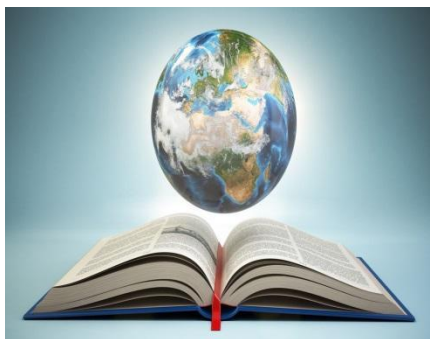
լինելու պատրաստակամություն,

մշտապես զբաղվի ինֆակրթությամբ, ինֆակատարելագործմամբ,

գիտակցի բարեփոխումների անհրաժեշտությունը և դրանցում իր մասնակցության կարևորությունը:

Սովորողի ինֆնուրսյունության և նախաձեռնության զարգացնող մյուս օղակը հենց սովորողն է: Այսպարագայում կարևոր է, թր սովորողը ինֆնուրսյուն գա այն գիտակցությունը, որ գիտելիքը, կարողությունն ու հմտությունը իր բարեկեցիկ ապագայի հենասյուններն են: Սակայն այստեղ տեղի են ունենում լրջագույն բացթողումներ:

Ստեղծագործական ունակությունների զարգացումից գատ շատ կարևոր է սովորողների ինֆնուրսյունության և նախաձեռնողականության ձևավորումը և զարգացումը: Առանց այդ երկու հատկանիշների մենք չենք կարող բացահայտել սովորողների մտավոր, ստեղծագործ ողջ ներուժը: Եվ որքան էլ աշակերտը օժտված լինի ստեղծագործ մտքով և երևակայությամբ, եթե նրա մեջ բացակայում է ինֆնավստահությունը, ինֆնուրսյունությունը, ագատ մտքերի արտահայտումը, ապա իր ամբողջ ներուժը կմնա չբացահայտված: Իսկ ինչ է անհրաժեշտ ինֆնավստահ և ինֆնուրսյուն անհատ ձևավորելու համար՝ առաջին հերթին միջավայր, որտեղ ինֆնաբերաբար կձևավորվեն այդ հատկանիշները: Այդ միջավայրի ստեղծողներն են ընտանիքը, կրթական ոլորտը՝ նախադպրոցական տարիքից սկսած: Սակայն ամենամեծ դերը ունի հենց ուսուցիչը, որը կարող է բացահայտել և զարգացնել սովորողների ողջ ներուժը, ստեղծել անհրաժեշտ ստեղծագործական ագատ մթնոլորտ:

Իսկ հիմա դիտարկենք աշխարհագրություն առարկայի դերը սովորողների մեջ ստեղծագործականության, ինֆնուրսյունության և նախաձեռնողականության ձևավորման գործընթացում: Աշխարհագրություն առարկան կապ է հաստատում բնագիտական և հասարակական առարկաների միջև, մարդ-բնություն փոխհարաբերություններում:

ԱՇխարհագրությունը սովորողին մղում է քննաչելու սեփական հայրենիքը, գնահատելու նրա տեղն ու դերը հարավոխ աշխարհում, էկոլոգիական ու ֆաուստական մշակույթի ձևավորմանը: Աշխարհագրության դասերը սովորողին մղում են աշխարհագրական մտածողության ձևավորմանը, այսինքն՝ համակարգային տարածական մտեցում համանդարակային, տարածաբազմաբանային և տեղական մակարդակներով:

Դպրոցական կրթության բովանդակությունը ներկայումս ընդգրկում է թշ միայն գիտելիքներ և կարողություններ, այլև ստեղծագործական գործունեության փորձ և հուզարժեքային վերաբերմունք շրջակա աշխարհի նկատմամբ: Այս ամենի կրողն ու ձևավորողը անուշուշու ուսուցիչն է:

Աշխարհագրության ժամանակակից դասն ունի սովորողներին դասադրուցելիս ընդգրկելու նպատակ, ստեղծելու մի միջավայր, որտեղ սովորողը կցուցաբերի ստեղծագործական մտեցում:

Ժամանակակից դպրոցում մեծ տարածում ունի խմբային աշխատանքը: Խմբային աշխատանքի խոցելի կողմերից մեկն այն է, որ առանձին աշակերտներ «թափնվում են» խմբի հետևում: Նման իրավիճակում ուսուցիչները կարող են կիրառել «Նս-դու-մենք» հնարը: Յուրաքանչյուր աշակերտի առաջարկեք խմբային աշխատանքի վերջում ներկայացնել սեփական ներդրումը խմբի աշխատանքում, խմբի մյուս անդամների ներդրումը և ընդհանուր խմբի աշխատանքի որակը:

Արդյունավետ է նաև «Համագործակցություն, հակամարտություն, համակեցություն» հնարը: Ուսուցիչը դասարանից դուրս է ուղարկում երեք սովորողների, չստելով՝ ինչու: Դասարանին ներկայացնում է դասի թեմայի հետ կապված որևէ պատկեր, ապա դրսի երեխաներից մեկը ներս է գալիս, տասնհինգ վայրկյան նայում նկարը, որից հետո իր տեսածը ներկայացնում է երկրորդին, վերջինս էլ՝ երրորդին, ով դասարանին պատմում է՝ ինչի մասին է խոսքը: Դասարանին երրորդ մասնակցի պատմածը էականորեն տարբերվում է նրանց տեսածից, որից հետո կազմակերպվում է ֆննարկում-վերլուծություն: Երեխաները հասկանում են, որ հաղորդակցությունը շատ կարևոր է հասարակական հարաբերություններում: Ճիշտ հաղորդակցությունը նպաստում է համագործակցությանը, ոչ ճիշտ հաղորդակցությունը կարող է հանգեցնել հակասությունների:

6-8-րդ դասարաններում սովորողների ակտիվացման կարևոր ուղին ֆարսեզի ընթերցումն է, բարձր դասարաններում՝ գործնական աշխատանքներ տեղանքում, որոնք իրենց հերթին սովորողների մեջ զարգացնում են ստեղծագործականություն և ինֆորմուլյունություն:

Աշակերտների ակտիվացման ամենարդյունավետ քննադարձը պրոբլեմային իրավիճակի ստեղծումն է: Օրինակ՝ բնության վերաբերյալ քննադարձողների նկարագրումների ընթերցումից հետո առաջարկվում է որոշել՝ ինչ բնական գոնայի մասին է խոսքը, ինչ հատկանիշներով այն կարելի է ապացուցել: Սա ստիպում է աշակերտին նոտրել, ստեղծագործական մտեցում ցուցաբերել և զարգացնում է երևակայությունը: Աշխարհագրության դասերին շատ են օգտագործվում դիտագնահատական պարագաներ՝ նկարներ, ֆարսեզներ, ուսումնական բնույթի պատատուներ, կինոֆիլմեր, աշխարհագրական մոդելներ: Նկարների՝ իբրև դիտագնահատական պարագայի կիրառումը, կախված է երևույթի էության խորությունից: Որոշ նկարներ հիմք են հանդիսանում ինֆորմուլյուն աշխատանքի կազմակերպման համար և շատ կարևոր են

ԴԱՍ 1

Իմ մանկավարժական գործունեության ընթացքում ես հաճախ աշխատում եմ երկհամակարգի դասարաններում: Խառը համագործակցության խմբային մեթոդը իմ մասնագիտության գործունեության մեջ հաճախ կիրառվող մեթոդներից է, քանի որ աշակերտները մոտիվացվում են դասի ժամին: Այս մեթոդը դասը դարձնում է դյուրընկալելի, այն մղում է աշակերտին ավելի լավ սովորել: Այս մեթոդի կիրառման ժամանակ ընդունակ աշակերտները հաճախ սովորեցնում են թույլ աշակերտներին: Աշակերտները ամենաշատը սովորում են սովորեցնել:

Այս մեթոդի միջոցով երեխաների մեջ զարգանում է ստեղծագործական մտածողությունը, երևակայությունը, ինքնավստահությունը և համագործակցելու հմտությունը: Ներկայացնում եմ իմ վարած դասերից մեկը, որտեղ կիրառվել է խառը համագործակցության խմբային մեթոդը: Մեթոդը կիրառելիս իմ նպատակն էր ոչ թե պատրաստի գիտելիքի մատուցումը, այլ աշակերտին այդ գիտելիքի ձեռքբերմանը մասնակից դարձնելը:

Դասն իրականացրել եմ 7/8-րդ երկհամակարգի դասարանում: Կազմել եմ դասապլան և նպատակ եմ դրել.

- ❖ ապահովել սովորողների ներգրավվածությունը խառը խմբերով աշխատելիս,
- ❖ զարգացնել խառը խմբերով աշխատելու կարողությունը:

Դասի թեման է « Համաշխարհային տնտեսություն»: Դասարանները բաժանեցի 2 խմբի: Աշակերտները դիտում են տեսանյութ թեմայի վերաբերյալ, կատարում են գրառումներ իրենց մոտ:

Առաջին խումբը 7-րդ դասարանի աշակերտներն էին, որոնց հանձնարարված էր ներկայացնել համաշխարհային տնտեսությունը, զարգացման փուլերը և տեղաբաշխումը:

Երկրորդ խումբը 8-րդ դասարանի աշակերտներն էին: Նրանց հանձնարարված էր ներկայացնել Վրաստանի տնտեսությունը, հյուղային կառուցվածքը և զարգացման մակարդակը: Տրվեց 10 րոպե աշխատելու համար: Առավել ակտիվ էին 2-րդ խմբի աշակերտները, իրար հետ ֆննարկում էին հարցերը: Նրանք նաև օգնում էին 1-ին խմբի աշակերտներին, օգտվում էին 7-րդ դասարանի դասագրքից, ֆարտեզից և աշխատում ուրվագծային ֆարտեզով: Նկատելի էր աշակերտների ներգրավվածությունը դասապրոցեսին:

Ժամանակը լրանալուց հետո տրվեցին հարցեր, որոնք ֆննարկվել էին խմբերում: Հարցերին պատասխանեցին խմբերի կողմից ընտրված ավագները: Դասի վերջում հարցրի, թե տնտեսության որ հյուղում են պատկերացնում իրենց ապագա մասնագիտությունը և ինչ ֆայլեր պիտի ձեռնարկեն դրան հասնելու համար: Պատասխանները հետաքրքիր և բազմազան էին:

Կատարվեց գնահատում, հանձնարարվեց տևային աշխատանք:

Գն. միավոր	Կառուցվածք	Առաջադրանք 7- ըր դաս.	Առաջադրանք 8- ըր դաս.
4-5	<p>Գիտելիք</p> <p>Ընկալում</p>	<p>Ի՞նչ է ազային տնտեսությունը:</p> <p>Ի՞նչ է համաշխարհային տնտեսությունը:</p> <p>Պատմիր դասը:</p> <hr/> <p>Բացատրիր տնտեսության փուլերը: Երկրների զարգացման փուլերը:</p> <p>Համեմատիր տարբեր զարգացման փուլում գտնվող երկու երկիր: Ցույց տուր քարտեզի վրա:</p>	<p>Որո՞նք են Վրաստանի տնտեսության գլխավոր ճյուղերը:</p> <p>Որո՞նք են Վրաստանի տնտեսության զարգացման գլխավոր նախադրյալները:</p> <hr/> <p>Համեմատիր Վրաստանի և հարևան որևէ պետության տնտեսության ճյուղերը:Ցույց տուր քարտեզի վրա:</p>
6-7	Կիրառություն	<p>Կառուցիր երկրների համախառն ազային եկամտի դիագրամները և ներկայացրու:</p> <p>Համեմատիր որևէ երկու պետություն:</p> <hr/> <p>–</p>	<p>Կառուցիր Վրաստանի տնտեսության ճյուղային կառուցվածքի դիագրամը և ներկայացրու:</p> <p>Համեմատիր որևէ պետությունն Վրաստանի հետ:</p> <hr/> <p>–</p> <p>Աշխարհի քաղաքական քարտեզից գտիր պետությունն որը նման է Վրաստանին իր աշխարհագրական դիրքով</p>

	Վերլուծություն	Համեմատիր և վերլուծիր զարգացման տարբեր փուլում գտնվող երկրների տնտեսությունը: Համեմատիր դրանց աշխարհագրական դիրքը:	զարգացման մակարդակով
8-9	Համադրում	Առաջարկիր միջոցառումների մի համակարգ որը ներդնելով որևէ երկրի տնտեսության մեջ կարող է արագ տեմպերով զարգացնել տվյալ երկրի տնտեսությունը: Կատարիր կանխատեսում:	Առաջարկիր միջոցառումների մի համակարգ որը ներդնելով Վրաստանի տնտեսության մեջ արագ տեմպերով կզարգացնի երկրի տնտեսությունը: Կատարիր կանխատեսում:
10	Գնահատում	Մեկնաբանիր և հիմնավորիր առաջարկված միջոցառումների փաթեթը: Գնահատական տուր դրա ազդեցության վերաբերյալ:	Մեկնաբանիր և հիմնավորիր առաջարկված միջոցառումների փաթեթը Վրաստանի տնտեսության համար: Գնահատիր դրա ազդեցությունը Վրաստանի տնտեսության վրա:

Սանդղակը ըստ Բյուլմի տաքսոնոմիայի

Դաս 2

Հյուսիսային Ամերիկա թեման յուրացնելուց հետո շատ կարևոր է նաև այդ թեմայի ամրապնդման համար անցկացնել կրկնության դաս: Կրկնության տիպի դասի նպատակն է գիտելիքների և կարողությունների ամրապնդումը: Ուսուցման գործընթացում կիրառվող այդ դասաձևը շատ հազվադեպ է կազմակերպվում, քանի որ դրա համար առանձին ժամ նախատեսված չէ: Այն կազմակերպվում է ուսուցչի հայեցողությամբ: Կրկնության դասի մեջ կիրառվող մեթոդները բազմազան են:

Իմ նախաձեռնությամբ ամփոփման դասն իրականացրի խմբային աշխատանքի ձևով:

Կատարվեց գնահատում:

Առարկա	Աշխարհագրություն
Դասարան և կիսամյակ	6-րդ դասարան, երկրորդ կիսամյակ

Թեմայի գլուխ և թեմա	<p align="center"><<Հյուսիսային Ամերիկա մայրցամաք >> Առօրյա ապրուստի անվտանգության, ապահովման, մակերևութային: Կլիմայի, ներքին ջրերը: Բնական զոնաները:</p>
Օգտագործվող նյութեր`	<p align="center">առօրյա ապրուստի անվտանգության, ապահովման, մակերևութային: ապահովման, ապահովման, ապահովման, ապահովման, ապահովման:</p>
Ամբողջական պատկեր և դասի նպատակ	<ul style="list-style-type: none"> • Ամբողջական ապահովման գիտելիքները Հյուսիսային Ամերիկա մայրցամաքի մակերևութային, ներքին հիմնական ձևերի, կլիմայի տիպերի, ներքին ջրագրական միավորների, բնական զոնաների առօրյա ապրուստի տարածման վերաբերյալ: • Ապահովման մոտ զարգացնելու ուղիները ապահովման օբյեկտները համապատասխանեցնելու կարողություններ: • Տեսական և գործնական գիտելիքների համատեղումը, որպես ապահովման հետազոտությունները բարձրացնելու արդյունավետ միջոց: • Պրոբլեմային իրավիճակի ստեղծում: • Միջառարկայական կապերի ստեղծում: • Մեծացնել հետազոտությունը առարկայի նկատմամբ:
Վերջնարդյունքները	<ul style="list-style-type: none"> • Ապահովման կարողանալով թվարկել Հյուսիսային Ամերիկայի հիմնական լեռնագրական, ջրագրական միավորները, կլիմայական գոտիները, տարածվող բնական զոնաները, հողի տիպերը, բուսական ու կենդանական առօրյա ապրուստի հիմնական տեսակները: Մայրցամաքի բնության վրամարդու գործունեության ազդեցության օրինակներ: • Ապահովման կարողանալով թվարկել , ֆարսեզի վրա ցույց տալ և ուղիները ապահովման ֆարսեզի վրա մակագրել խոշոր կղզիները, թերակղզիները, գետերը, լճերը, լեռները, բարձր գագաթները, ափերը ոչոքող օվկիանոսները, դրանց մաս կազմող ծովերը, ծոցերը, նեղուցները: • Ապահովման կարողանալով տարբեր մայրցամաքների բազմազանությունը , որպես երկրագնդի հարստություն: Գնահատի մայրցամաքի էկոլոգիական և գեոգրիական արժեքը: Արժևորի մայրցամաքի բնական պայմանների և ռեսուրսների նշանակությունը, դրանց ուղիները օգտագործման և պահպանման անհրաժեշտությունը:

<p>Դասի ընթացք/ ընտրված մեթոդ/ներ</p>	<p>Մտագրոսի մեթոդով դասարանը կրկնում է անցած նյութը(5 րոպե): Այնուհետև դասարանը բաժանվում է 3 խմբերի :</p> <p>I խումբը նկարագրում է Հս. Ամերիկայի երկրաբանությունը՝ լեռնագրական միավորներ, սարահարթեր, դաշտավայրեր, բացատրում Կորդիլիեանների և Ապալաչների տարբերությունների պատճառները , գործող հրաբուխների առկայությունը պայմանավորող գործոնները:</p> <p>II խումբը քվում է մայրցամաքի կլիմայական գոտիները, կլիմայի մարզերը, կլիմայաստեղծ գործոնները, բացատրում Կորդիլիեանների ունեցած ազդեցությունը Խաղաղ օվկիանոսից եկող խոնավաբեր օդային զանգվածների վրա: Արևելյան և արևմտյան շրջանների կլիմաների տարբերությունների պատճառները, տափ և սառը օդային զանգվածների ունեցած ազդեցությունը կլիմայի ձևավորման վրա:</p> <p>III խումբը տալիս է մայրցամաքի լանդշաֆտային նկարագիրը, քվում բնական գոտիները, տարածված բույսերն ու կենդանատեսակները, բացատրում վերընթաց գոտիականության առաջացման պատճառները: Տալիս լրացուցիչ տեղեկություն սեփմոյա ծառի, կարիբու եղջերվի, որմզդեղնի, բիզոնի մասին: Բացատրում, թե ինչու այստեղ հանդիպում են կենդանիներ, որոնք կան Հվ. Ամերիկայում, Եվրասիայում , այն դեպքում, երբ մայրցամաքների միջև չկան ցամաքային սահմաններ(15 րոպե):</p> <p>Խմբերի յուրաքանչյուր անդամ կամայական մեկը, գրատախտակին փակցված ուրվագծային քարտեզի վրա գտնում է իր հակառակ խմբի նշած որևէ աշխարհագրական օբյեկտ(15 րոպե):</p> <p>մմիտիում, անհասկանալի հարցերի պարզաբանում հմնավորված գնահատում.(10 րոպե)</p>
<p>Ընտրված մեթոդներ</p>	<p>Մտագրոսի >>, <<Շրջագայություն պատկերասրահում>>, <<m-աձև աղյուսակ>>, <<Համագործակցային>></p>
<p>Տերմիններ</p>	<p>Մանվան հովիտ, Մակ Քինլի , Օրիսաբա, Մամոնտի ֆարանձավ, Ապալաչյան լեռներ, Կալորադո, Կոլումբիա, Միսիսիպի գետեր , Մեծ լներ, տոռնադո,կակտուս, սեփմոյա, կարիբու եղջերու</p>
<p>Տնային աշխատանք</p>	<p>Կրկնել << Հյուսիսային Ամերիկա մայրցամաք >> քեման՝ էջ 89-106, գրավոր պատասխանել 106-րդ էջի 1,5,6,8,9 հարցերին:</p>

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ժամանակակից կրթության հիմնական խնդիրը ստեղծագործ, նախաձեռնող, ինքնուրույն անհատականության դաստիարակությունն է: Իմ ոչ այդքան երկար պրակտիկայում ես հանդիպեցի այն փաստին, որ երբեմն երեխաները վախենում են արտահայտվել, քանի որ, իրենց թվում է, թե չգիտեն կամ դա նրանց չի հաջողվի: Ես հավատում եմ, որ իմ և ցանկացած ուսուցչի աշխատանքում գլխավորն այն է, որ դասերը երեխաներին տան միայն դրական հույզեր:

Համեմատելով իմ կողմից իրականացված տարբեր մոտեցմամբ դասերի վերլուծությունը, ես հանգեցի այն եզրակացությանը, որ այն դասարաններում, որտեղ սովորողներին հնարավորություն է տրվում իրականացնել ստեղծագործական և ինքնուրույն աշխատանք ավելի արդյունավետ և նպատակային է լինում դասը: Սովորողները կարողանում են համադրել փաստերը, գնահատել, ինքնուրույն գտնել օրինաչափությունները, աշխատել խմբերով և կատարել վերլուծություն: Ավանդական դասերի ժամանակ ուսուցիչը ավելի շատ բացարձակ է, խոսում է, իսկ սովորողները լսում են, որը շատ հաճախ չի սպավորվում սովորողների հիշողության մեջ:

Իմ նպատակներին հասնելու համար ես սկսեցի օգտագործել ոչ ավանդական մեթոդներ, քանի որ հենց նրանք են թույլ տալիս երեխային արագ հասնել ցանկալի արդյունքի առանց մեծ ջանքերի: Երեխաների հետաքրքրությունը ժամանակի ընթացքում սկսեց մեծանալ, նրանք դասերի ընթացքում ստացան նաև ուսուցչի դեր, որը մեծ ոգևորություն և հետաքրքրություն առաջացրեց սովորողների մեջ:

Դասի ընթացքում ուսուցիչը պետք է հաշվի առնի բոլոր սովորողների պահանջմունքներն առանձին-առանձին: Քարտային կամ անհատական առաջադրանքները կարող են կազմվել մի քանի բովանդակային մակարդակներով, որպեսզի բավարարեն հետ մնացած սովորողներին ևս:

Ինչպես ցույց է տալիս պրակտիկան, ժամանակակից դպրոցների մեծ մասի իրական հնարավորությունները բավարար չեն լուծելու համար երեխաների անհատականության, ստեղծագործական գործունեության զարգացման խնդիրները: Պետությունը պետք է ներդրումներ անի այս ոլորտում, ստեղծի լծակներ այս գործողությունը վերահսկելու համար: Ճիշտ է, պետությունը սկսվում սահմանից, սակայն նրա հիմը հանդիսանում է դպրոցը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Վ. Ռ. Պապոյան, Ա. Ս. Գալստյան, Դ. Հու. Սարգսյան, Ե. Բ. Մուրադյան, <<Սովորողի ինքնուրույնության և մասնագիտական ինքնորոշման հոգեբանական գնահատում>>, 2017թ.
2. Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան, <<Գիտական տեղեկագիր>> Երևան 2018թ.

3. <https://www.imdproc.am/info/usucichnerin/blooms-taxonomy>
4. <https://drive.google.com/file/d/1FyIVepf6duFUdxaIj2UeOE5d165Xcp2-/view?usp=sharing>
5. Սերոբ Խաչատրյան, «Ուսուցման արդյունավետ հնարներ», 2020
6. <<Դասավանդման, ուսումնառության և գնահատման մեթոդներ>>, ՀՖԿՍՊԻ հիմնադրամ, որակի ապահովման բաժին
7. <<Բնագետ>> գիտահանրամատչելի և գիտամեթոդական հանդես , 2, 2019